Прослідковуючи складні стосунки генія і смаку, у параграфі "Про поєднання смаку з генієм у творах мистецтва" Кант робить остаточні висновки: смак є дисципліною (чи вихованням) генія, він керує ним, вносить ясність і порядок; так естетичні ідеї набувають стійкого характеру, успадковуються іншими, постійно розвиваючи культуру. Тому, на його думку, при конфлікті цих двох властивостей у жертву має приноситися геній. А здатність судження (тобто вироблений смак) дозволить радше обмежити свободу і багатство уяви, аніж розсудок [1, с. 337], оскільки останній, спільно з уявою, складає основне ядро представлення естетичної ідеї.

Спираючись на дослідження англійських та німецьких емпіриків XVII–XVIII ст., Кант створює по суті завершену теорію смаку та його відношення до генія. Ідеї Канта знаходять своє оригінальне втілення в сучасній феноменології й когнітивістиці, у розробці проблем психології творчого процесу.

Таблиця 1 [1, с. 199].

Здібності душі в сукупності	*Пізнавальні здібності*	*Апріорні принципи*	*Застосування їх до*
Пізнавальна здатність	Розсудок	Закономірність	Природи
Почуття задоволення і незадоволення	Здатність судження	Доцільність	Мистецтва
Здатність бажання	Розум	Кінцева мета	Свободи

ЛІТЕРАТУРА

1. Кант И. Критика способности суждения / И. Кант. Сочинения в шести томах. – Т. 5. – М. : Мысль, 1966. – С. 161–531.
2. Кант И. Первое введение в критику способности суждения / И. Кант. Сочинения в шести томах. – Т. 5. – М. : Мысль, 1966. – С. 99–161.
3. Шульга Е. Н. Элементы креативной эпистемологии. Идеи, концепции и теории творчества // Творчество : эпистемологический анализ / Рос. акад. наук, ИН-т философии; Отв. ред. Е.Н.Князева. – М. : ИФ РАН, 2011. – С.124–144.

"ПОЛЬОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ З УКРАЇНСЬКОГО СЕКСУ" ОКСАНИ ЗАБУЖКО: ЛІТЕРАТУРА МАСОВА ЧИ ЕЛІТАРНА

Вікторія МИСЛИВА
Житомирський державний університет імені Івана Франка

У статті розглянуто роман "Польові дослідження з українського сексу" Оксани Забужко з метою виявлення характерних рис, з одного боку, масової літератури, а з іншого, елітарної. Простежено авторські інтенції залучення роману у розряд масового. Інтертекстуальний пласт роману складається із алюзій як до високої, так і низької літератури. Протиставлення масового та елітарного додає книжці певного резонансу, залучає ширше коло читачів.

Ключові слова: масова, елітарна література, авторські інтенції, реклама, читач.

Статья рассматривает роман "Полевые исследования из украинского секса" Оксаны Забужко с целью исследования характерных особенностей, с одной стороны, массовой литературы, а с другой, элитарной. Исследованы авторские интенции введения романа в ряд массового. Интертекстуальный шар романа состоит из аллюзий как к высокой, так и к массовой литературе. Оппозиция массового к элитарному добавляет книге определенного резонанса, завлекает большее количество читателей.

Ключевые слова: массовая, элитарная литература, авторские интенции, реклама, читатель.

The article deals with Oksana Zabuzhko's novel *Field Studies in Ukrainian Sex* with the aim of revealing there characteristic features of, on the one hand, popular, and, on the other hand, elite literature. The author's intentions as to categorizing the novel as popular literature were studied. The novel's intertextual layer consists of allusions to both popular and elite literature. The opposition between the popular and the elite literature increases the book's impact and broadens its potential readership.

Key words: popular and elite literature, author's intentions, advertising, reader.

В одному з інтерв'ю О.Забужко заявила: "Мені вже страшенно ця книга набридла". Йдеться про відому книжку "Польові дослідження з українського сексу". Хто б що не говорив, але саме цей роман приніс популярність Оксані Забужко, зробивши її читабельною у всьому світі. А говорять різне. У "Независимой газете" знаходимо, що письменниці "не дороги ни Украина, ни украинцы... даже в самых ярких антихохляцких прокламациях русских националистов не доводилось читать ничего более стыдного об украинцах, чем в тексте интеллектуальной хохлушки

Оксаны Забужко" [5, с. 7]. Твір, справді, сповнений болісними роздумами про долю України. Із садо-мазохістською насолодою рідній землі надаються епітети *"забембана", "забита", "битий народ", "ощадіть від Вкраїнського Аду"* тощо. Проте є щось парадоксально привабливе у наріканні на долю "другорядного" народу вустами його еліти. Саме про віднесення роману "Польові дослідження з українського сексу" до потоку елітарної або ж масової літератури йтиметься у статті.

Розвиток засобів масової комунікації: газет, популярних часописів, радіо, грамзапису, кінематографу, телебачення, магнітного і відеомагнітного запису – сприяв виникненню масової культури. Це призвело до демократизації культури, відкривши до неї доступ широкої аудиторії. З іншого боку, комерціалізація засобів масової інформації обумовила використання ряду прийомів, що знижують її творчий потенціал, опошлюють високу культуру.

Культура офіційно розділилась на масову та елітарну у середині XX ст., але в принципі розподіл існував і раніше. Стало зрозумілим, що марно намагатися утримати культуру в цілому, і літературу зокрема, у певних загальноприйнятих межах, шаблонах. Питання поділу на масову та елітарну літературу досі не розроблено, хоча над ним працюють літературознавці давно. Завжди вважалось, що "масова" – це література, яка зрозуміла широким верствам населенням, "елітарна" – та, яка потребує певних знань для її розуміння. "Масова" ніколи не була і не є конкурентом відносно "елітарної" і навпаки. Вони співіснують і скоріше за все – це симбіоз [10, с. 26].

Історія літератури має безліч прикладів, коли так звана "попса" переходила у потік елітарного чтива. Наприклад, перший мільйонер від літератури Сомерсет Моем починав свій шлях як автор авангардних п'єс. Будучи популярним лише у вузьких інтелектуальних колах, почав працювати над бульварними романами, які сьогодні вважаються класикою. Бульварним у свій час обізвали твір Оноре де Бальзака "Гобсек". Українська література теж має представників-кочівників з одного літературного потоку до іншого. Іван Котляревський сприймався сучасниками як автор розважальних текстів, які сьогодні мають ключове значення у вітчизняній літературі. Стається й навпаки, "Мандри Гуллівера" Джонатана Свіфта – текст, що сповнений численними натяками, був ребусом, що заворожував уми інтелектуалів, сьогодні – це не просто масова, а ще й дитяча література. Тому говорити про належність твору до масової чи елітарної літератури можна тільки стосовно сучасних текстів, ніхто не сприймає низьке мистецтво у тому значенні, в якому воно було в добу античності.

У романі О. Забужко є низка рис як масової, так і елітарної літератури. Безперечною авторською інтенцією при створенні тексту було потрапити у лави масової літератури. Якомога більше людей, за задумом автора, мало прочитати набір тих гасел, які вкладалися в уста головної героїні письменниці Оксани. Багато сучасних українських постмодерних творів читаються двопланово. Автори граються із жанрами, подаючи на поверхні одне, проте при пильнішому прочитанні виявляється химерна інтертекстуальна гра, що прямо вказує на філологічність твору. Є тексти, в яких переважає фактор писання, а не читання. О. Забужко ж веде гру на тонкій межі між масовістю та елітарністю. У високочолої письменниці-інтелектуалки (статус, що вона закріпила за собою давно і щоразу підтримує його своїми книжками) був набір причин для такої гри. Першим фактором була рекламність. Сама О. Забужко говорить, що книга – це товар, для якого потрібна яскрава упаковка, щоб купили. Вона вдячна цьому роману, бо "Хроніки від Фортінбраса" купують через те, що їх написала саме Забужко, авторка "Польових досліджень з українського сексу" [3, с. 3]. Вона використовує реакцію на свої книжки як надійний спосіб пізнання суспільства: "Це оте дзеркало, на яке нарікати нема чого" [3, с. 5]. Книга-дослідження-українського-суспільства викликала масу критичних статей. Однією з найпопулярніших є "Некулінарні дослідження сирого тіста: [про польові дослідження з українського сексу Оксани Забужко]" Жанни Дусової, яка хоч і критикує "Польові дослідження", та все ж пише, що "Україна породила літературний текст, що виводить її на світовий рівень. Твір означає початок повної і остаточної перемоги над остогидлим провінціалізмом забитої та забутої Богом України. І справа не в тому, що легко й невимушено, доречно і недоречно зацитовано і згадано безліч світових філософів (безсумнівний стиль Оксани Забужко), а в тому, що у провінційній літературі з'явився повноцінний текст, який можна розглядати з позицій західної естетики, а точніше з позицій її кризового стану, який є наслідком глобальної кризи основ. А глобальна криза – такий же штамп світового інтелектуального контексту, як і провінціалізм – українського" [2, с. 103].

Назва роману потребує окремого дослідження. Неодноразово зверталася увага на абсолютне непоєднання слів, що складають назву твору. Заголовки сьогодні вважають засобом паратекстуальності. Літературознавці досі дискутують з приводу цілісності тексту і входження заголовку у нього як повноцінного елемента, що замикає та ідентифікує літературний твір. Вважається, що заголовок – формальна мінімальна

конструкція, яка називає текст та виражає основний смисл, концепцію задуму автора. Варто зазначити, що Ж. Женетт виділяє заголовковий комплекс. Він включає сюди не тільки ім'я тексту, але й автора, час і місце друку твору. Кожне слово заголовка несе у собі певну загадку для подальшого дешифрування тексту. Називаючи свій твір дослідженнями, авторка прагне одразу відійти від алюзій до так зв. love story, ввести читача у світ інтелектуального роману. На перший погляд, натякаючи у заголовку на науковість, О. Забужко прагне поставити експеримент. Він буде "польовим", носитиме природний характер, тобто коли учасників не поінформують, вони знаходитимуться у звичних для себе умовах. Такого роду дослідження письменниця проводить не лише із головними героями роману Оксаною та Миколою, а й, власне, з читачами. Адже роман можна розглядати як філософський текст, про що зазначали Н. Зборовська та Г. Грабович, та як яскравий зразок інтелектуального роману з елементами цитатного письма. Не могла О. Забужко оминути слово "українське", "Польові дослідження…" вважаються зразком постколоніальних творів, зосереджуючись на називанні нації, читач розуміє натяк на імперську духовну залежність. Крім того, роман спрямований на цілий контекст української культури, що фактично не залишає вибору героїні, прирікаючи її на трагічне кохання. Останній акцент заголовка – називання "сексу", вперше воно з'являється в українській літературі у 1996 році. Звичайно, це спричинює дебати між цинізмом та психологізмом у сприйнятті тексту. Проте, можливо, автор намагається звернути увагу не тільки на інтимні подробиці життя – метафору зґвалтованої країни, а й на розрізнення – проведенням межі між чоловічим та жіночим. "Sex" мовою держави, де відбуваються події (США) означає стать. Тобто головні дослідження автор проводить у пошуку чоловічих та жіночих реакцій на те, як особисте, інтимне сплітається із тягарем української історії. Будучи творцем жіночої прози, О. Забужко створює героїню-носія інтенсивного внутрішнього життя, яка шукає відповіді на наболілі питання. Слідом за Л.Українкою та О.Кобилянською, О. Забужко переставляє акценти, міняє місцями традиційно жіночі та чоловічі ролі. Таким чином авторка досліджує жіночу стать (sex) – тип "нової героїні", мислячої, освіченої, творчої жінки, емансипованої за духом, з високим почуттям людської гідності. Суттєвою рисою її свідомості є внутрішня роздвоєність, боротьба між патріархальними стереотипами і емансипаційними прагненнями, між "слабкістю" і "силою". Закономірно сутність такої особистості виражається через особливості поетики жіночої прози: філософічність,

інтелектуалізм, полемічну загостреність, автобіографічність, суб'єктивізацію і ліризацію оповіді, реінтерпретацію міфологічного, фольклорного матеріалу, активне використання засобів фантастики. Таким чином, заголовок "Польових досліджень з українського сексу" – свідома провокація автора, його меседж суспільству, який би торкнувся сердець мас та зацікавив уми інтелектуалів.

Назва – не єдина провокація автора. Особливої уваги заслуговує мова тексту, а також мовлення, яким репрезентується голова героїня. О. Забужко пише речення, що характеризуються своєю химерністю, довжиною, деякі розповзаються на цілу сторінку. Усе це є прийомом для створення атмосфери сповідальності, потоку свідомості, що відкидає порядок та структуру. Читати такі речі складно, та подекуди автор зупиняє, струшує увагу читача на використанні нецензурщини, вульгаризмів: *довбаний, ні фіга, хрєновіше, на хера, придурок, мудак, паскудна, суки, хрін з ним, падли.* Також налічується багато жаргонізмів та просторічних слів та словосполучень: *сачконути, приблатньонним, матом засандалити, блатне бабисько, мордобійний, фраєр, дезик, забембаний, кайфувала, кльовий, чувіха, чувак, ментарня, корєш, баба, замахатись, зечка-блатнячка* та інші. Ці слова вживаються, по-перше, для передачі душевного стану героїні, особливостей її стосунків із зовнішнім світом, а по-друге, для того, щоб наблизити мову тексту до життєвих реалій, де не всі і не завжди спілкуються суто літературною «книжною» мовою. Така життєвість мовлення героїні зближує роман із потоком масової літератури. А інша особливість мови роману виконує контрфункцію: йдеться про створення неологізмів за допомогою складання декількох слів в одне, сполучуваних дефісом: *казна-якій-з-ряду-йому-же-несть-кінця, сякого-не-якого, діорівські-сен-лоранівські, болісно-жаждиво, розпити-лащіння-сюсю-пусю-ну-скажи-мені-жебоніння, промінно-заворожене, грубувато-хлоп'яцьким, мінливо-ряхтючий, смолисто-тягучіше, ніжно-золотавого, боляче-відчужений, як-же-ж-мені-жити-далі, любовно-чуло, таємничо-мережку, всьорбування-цмакання, пожовані-пом'яті, зойкаюче-стогнуче.* Таким чином, за допомогою мови роману легко ввійти в потік як масової, так і елітарної літератури. Сама О. Забужко використовує дуже смачне та влучне мовлення, яке може задовольнити будь-які читацькі забаганки.

Якщо відійти від суто формальних ознак роману і зануритися у змістові, то на-гора спливають серйозні і трагічні ідеї твору. В ньому формуються феміністичний і, згадавши твердження Н. Зборовської, національний

дискурси із застосуванням дуже специфічної мови, яка вказує не тільки на епатаж, а й на гостре переживання місця і ролі жінки в суспільній системі [6, с.61].

Вважається, що "Польові дослідження..." – любовний роман, хоча тут – це просто алюзія на жанр масової літератури, що має англійську назву "love story". Насправді ж згадуються аж ніяк не любовні романи – драма Лесі Українки "Лісова пісня" та повість М.Коцюбинського "Тіні забутих предків", що якраз репрезентують царину "високої літератури", куди доречно віднести і "Польові дослідження...".

Твір надзвичайно багатогранний, тому не може бути співвіднесений із якимось одним жанром, авторка свідомо використовує генеалогічні схеми принципово різних пластів літератури. З огляду на "високі" жанри можемо відзначити зв'язки твору з інтелектуальним романом, що використовує традиції екзистенціалізму, постмодернізму, фрейдизму. Керуючись певними рисами запозичення жанрових моделей "маскультур", можемо констатувати, що в "Польових дослідженнях..." маємо відчутні риси "жіночого роману" й "еротичного роману", котрі, як жанрові варіації, відрізняються тільки різною інтенсивністю насичення тексту подробицями статевого життя, а відтак мають у собі надто поглиблений інтерес до тілесного [9, с.30].

Спираючись на ці ознаки, дослідники можуть робити наголос як на "високих", так і на "низьких" аспектах жанру твору. Не помічають, як Забужко обманула своїх читачів: увівши у назву роману слово "секс", жодного разу не описала сцену сексу. Натомість у романі присутні й традиційні для української національної самосвідомості мотиви самобичування і трохи не мазохізму – авторські жалі з приводу непрочитаності української літератури, з приводу нереалізованості у цивілізаційному процесі українського народу. Забужко голосом своєї героїні зізнається, що якби вона писала, наприклад, російською або англійською, не валялися б роками її книжки на полицях київських книгарень. Український письменник завжди – це не просто той, хто пише українською мовою. Це – свідомий вибір літературної долі, своєрідне літературне подвижництво, самозречення. "*Український вибір – це вибір між небуттям і буттям, яке вбиває, і ціла література наша горопашна – лиш зойк приваленого балкою в обрушенім землетрусом домі: я тут! я ще живий! – та ба, рятувальні команди щось довго дляються, а самому – як його викопаєшся?"* [4, с. 115].

Історія літератури має приклади творів із синтетичною природою жанру. Однак така трансгресія філології, філософії, соціології може створювати парадоксальний ефект у сприйнятті: з часом літературний скандал, викликаний епатажними та полемічними рисами поетики, вщухає, і текст переходить у розряд своєрідного полігону для розвідок спеціалістів-філологів, уже не маючи тієї притягальності для пересічного читача.

Свій роман сучасна письменниця навмисно ставить у контекст усієї української літератури з її культом трагічної любові. Один з наскрізних роздумів роману – "Раби не повинні мати дітей, бо це успадковується". Спостерігаємо натовп рабських виродженого народу з обличчями у "формах тупості і злоби" [6, с. 64]. Проте героїня О. Забужко має щемливе бажання вибраного, благородного материнства, зачаття нового сина без спадку страху і класичної національної безвиході. Вона плекає в собі ту елітарну жіночу "расу", котра, належачи до "битого народу", несе з викликом своє "історичне страждання". Так критично і знущально про українських чоловіків ще ніхто не писав. Проте саме такі кричуще важливі ідеї мають посідати значне місце серед закликів елітарної літератури.

Серед вигиблої чоловічої сили досліджується і зустріч із гідним партнером: *"відразу проявила себе з ним – першим на віку! – готовність поступатися: вперше-бо мала справу з чоловіком-переможцем"* [4, с. 51]. Це зіткнення із "расовим" чоловіком, зреалізованим попри всю національну безвихідь, пробуджує в жінці з аристократичною душею несамовитий рух назустріч. Жіноча пристрасть звучить у неймовірній електрично-нервовій напрузі як пристрасть "останньої з українок", як остання надія на останній союз, що зупинить апокаліптичне виродження. Але фатальний закон диктує свій незручний культ – "трагічну любов". "Польові дослідження...", попри деталі епатажу та "маскультур", позначеною постмодерністською всеїдністю, має еротику і "love story" лише змістовим тлом "роману ідей". Одне ясно, що навряд чи сьогодні хтось насмілиться заперечувати знаковість роману "Польові дослідження з українського сексу" в українській літературі, культурі, в українському суспільстві. Єдине – мало хто виявиться спроможним відповісти, у чому ж, власне, полягає його знаковість? На думку Наталії Монахової [8, с. 127], якщо залишити позаду прямолінійне прочитання його автобіографічності та сексуальності, він є першим літературним твором, який порушив болючі питання – вічну нашу духовну скуленість, неспроможність вбачати в собі особистість, невміння навчитися поважати у собі тілесне – сучасної української культури.

Отже, у романі "Польові дослідження з українського сексу" О. Забужко використовує риси масової та елітарної літератури. Для того, щоб залучити більше коло читачів, автор використовує провокативність лексики, назви твору тощо, водночас порушуючи серйозні проблеми ґендерного порядку, викликані постколоніальним синдромом, який нині переживає українського суспільство.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волосевич І. Оксана Забужко: the room of her own // Книжний огляд. – 2003.– №10. – С. 84–90.
2. Дусова Ж. Некулінарні дослідження сирого тіста: [про польові дослідження з українського сексу Оксани Забужко] // Сучасність. – 1997. – №2. – С. 105–107.
3. Забужко О. Відбираю в -енків право бути Шевченками // Книжник review. – 2003. – №3. – С. 3–6.
Забужко О. Польові дослідження з українського сексу. – К. : Факт, 2007. – 176 с.
4. Земляной С. Писательская карьера // Независимая газета. – 1998. – 12 августа. – С. 7.
5. Зборовська Н. Жіноча сповідь на тлі чоловічого герметизму // Слово і час. – 1996. – №8–9. – С. 58–67.
6. Зборовська Н.В. Код української літератури : Проект психоісторії новітньої української літератури. Монографія. – К. : Академвидав, 2006. – 504 с.
7. Монахова Н. "Підпорядковане" в українському контексті (Спроба постколоніальної інтерпретації роману Оксани Забужко "Польові дослідження з українського сексу") // Сучасність. – 2003. – №4. – С. 124–142.
8. Рижкова Г.-П. Жанрова природа прозопису Оксани Забужко // Українська література в загальноосвітній школі. – 2008. – №3. – С. 28–32.
9. Таранова А. Стратегія сприйняття масової літератури в сучасному літературознавстві // Вісник Львівського університету. Серія "Філологія". – 2008. – С. 24–31.

ПАРАДИГМА НАУКОВОЇ РЕЦЕПЦІЇ ПРОБЛЕМИ СМАКІВ В АНТИЧНОМУ СВІТІ

Борис НІКОЛАЄВ
Київський національний лінгвістичний університет

У статті досліджується проблема осмислення семантики первісних обрядів-дійств у працях Ольги Фрейденберґ, Курта Хюбнера (Kurt Hübner) та Мірчі Еліаде (Mircea Eliade). Вчені прийшли до висновків, що священні казання – це старовинний світ семантики, котра затверділа. Відтак, у своєму ядрі антична література має той самий матеріал, що й фольклор. Поступово смакування їжі та напоїв прямує до одного із засобів отримання насолоди.

Ключові слова: семантика, фольклор, міф, обряд, магічна дія, релігійний культ, антична література, смакування, насолода.

В статье исследуется проблема осмысления семантики первичных обрядов-действ в трудах Ольги Фрейденберг, Курта Хюбнера (Kurt Hübner) и Мирчи Элиаде (Mircea Eliade). Ученые пришли к выводам, что священные сказания – это древний мир семантики, которая затвердела. Следовательно, в своём ядре античная литература основана на том же материале, что и фольклор. Постепенно вкушение еды и напитков ведёт к одному из способов получения наслаждения.

Ключевые слова: семантика, фольклор, миф, обряд, магическое действие, религиозный культ, античная литература, вкушение, наслаждение.

The article focuses upon the question of interpreting the semantics of primordial performative rituals in the works by Olga Freidenberg, Kurt Hübner and Mircea Eliade. The scholars have come to the conclusion that myths represent an ancient world of condensed semantics. Therefore, the literature of ancient Greece has at its core the same material as folklore. Gradually, tasting food and drink comes to be viewed as one of the ways of attaining pleasure.

Key words: semantics, folklore, myth, ritual, magical act, religious cult, ancient Greek literature, tasting, pleasure.

Ця стаття продовжує наші попередні дослідження теоретичних проблем *генеалогії* у роботах європейських (у найширшому розумінні цієї дефініції) мислителів і вчених [5, 6 та ін.]. Сутність *генеалогії* ми визначаємо як пошук *коренів, ядерних матриць* подієвих епізодів, певних мотивів й образів.

Поняття смак, смачно, смаковито, смакувати, розсмакувати, засмакувати, припасти до смаку й подібні скоріш за все існували у щоденному житті грекомовних етносів крито-мікенської доби. Проте